

Prof dr Marko Munjiza

SOCIJALNO-PATOLOŠKE POJAVE I PSIHOPATOLOGIJA

Sveobuhvatni razvoj i zasnivanje socijalne patologije tokom XIX veka može da se objasni sledećim uslovima: razvojem ozbiljnih društvenih kriza u okviru nagle industrijalizacije i urbanizacije velikog broja zemalja, razvojem više socijalnih, revolucionarnih pokreta i razvojem bazičnih društvenih nauka i to pre svega sociologije, socijalne antropologije, socijalne psihologije, demografije i jednim delom kliničke psihijatrije. Ovom zasnivanju i definisanju socijalne patologije prethode i fragmentarna znanja koja su se razvijala vekovima ranije. Tako se već u egipatskom papirusu govori o odnosu teškog života naroda i njegovih bolesti. Isto tako u socijalnoj organizaciji grčkog polisa i rimske države mogu da se uoče i zakoni koji predstavljaju neku vrstu socijalne politike, usmerene ka sprečavanju masovnih bolesti i nekih društvenih poremećaja. Naročito zamah nastaje posle renesansne humanističke revolucije, kada se detaljnije upoznaju efekti loših uslova rada, osiromašenja, upotrebe duvana i alkoholnih pića, značaj higijenskih mera i dolazi do stvaranja medicinske politike i medicinske policije, koji su pored ostalih povezani i sa natpisima Lajbnica (Libniz G. W, 1680).

Kasniji razvoj socijalne patologije zasniva se prvenstveno na osnovama socijalno-bazičnih, odnosno socijalno-medicinskih modela, pri čemu ne treba izgubiti iz vida i sve značajniji razvoj pomenutih društvenih bazičnih nauka. Imajući u vidu karakter i namenu ovog udžbenika i ograničeni prostor, ovde još jednom želimo da naglasimo da se daljni razvoj socijalno-medicinske orijentacije u socijalnoj patologiji može da poveže sa poznatim delom A. Grotjana (Grotjahn, A. 1911) "Socijalna patologija". Ovde je dato nekoliko važnih principa za studiranje čovekovih bolesti sa socijalnog aspekta: prema prevenciji, formi, uzročnosti, uticaju na društvo, prema socijalnim mogućnostima lečenja i prevencije. Rodonačelnici socijalne patologije na našim prostorima su A. Štampar 1925. i V. Jakovljević početkom 60-tih godina prošlog veka. Kasnije se razvoj socijalne medicine usmerio u pravcu forme opšte medicine i time je ona sve manje mogla da reprezentuje socijalnu patologiju kakvu danas poznajemo i ako je bila jedan od njenih glavnih korena. Treba takođe naglasiti da je daljnji razvoj socijalne patologije tokom 20-tog veka povezan sa bujanjem građanskog individualizma i društvenog biheviorizma koji su usloveli značajan napredak bazične i primenjene psihologije. Ovde vredi pomenuti i značaj psihijatrijskog učenja za razvoj socijalne patologije, Eskirolova shvatanja o mentalnim poremećajima individua, koji predstavljaju moralni problem u društvu i pretežno socijalnim uzrocima ovih poremećaja.

Isto tako osnovu socijalno-psihijatrijskog razvoja u okviru socijalne patologije čini i psihoanalitička teorija Sigmunda Frojda. Prema njemu bolesti se razvijaju zbog toga što se pojedinac neuspešno pokušava da prilagodi društvu, pa se naročito karakterološki poremećaji razvijaju zbog toga što pojedinac ustaje protiv društva. On se jednim delom bavio i problemima kolektivne patologije i to u elementarnim oblicima reakcije masa. Još za vreme njegova života dva poznata disidenta iz Frojdovog psihoanalitičkog kruga, Adler i Jung koji su dali značajne sociološke karakteristike psihopatologiji. Kasnije pod uticajem poznavanja socijalno-kulturoloških nauka, došlo je tokom ovog veka do tzv. revizije psihoanalitičkog učenja. Kada je reč o socijalno-patološkim pojavama, velika zasluga pripada H.S. Salivenu, koji je među prvima poremećaje ličnosti počeo da objašnjava poremećenim međuljudskim odnosima u društvu, koji ne dovode samo do osujećenja nagonskih potreba već i do nesigurnosti ličnosti. Saliven jedan je od prvih osnivača sekcije za socijalnu psihijatriju. U okviru ove sekcije se putem psihosocijalnih modela počinju da traže odgovori na probleme koji nastaju u oblasti socijalno-patoloških pojava. Ovde vredi pomenuti radove Danhama i Farisa (H. Dunham i R.E.L. Faris, 1939) o odnosima socijalno-patološke strukture i mentalnih poremećaja, A.B. Holinsheda i H.Č. Redliha o odnosu socijalnih klasa i mentalnih poremećaja, studije F. Aleksandera i R. Bastida o tzv. psihoanalitičkoj sociologiji i antologijski priručnik A.M. Rouza (A.M. Rose) o mentalnom zdravlju i mentalnom poremećaju sa socijalnog aspekta. Ništa manji značaj za sveobuhvatan razvoj socijalne patologije sa socijalno-psihološkog i antropološkog aspekta nemaju radovi iz oblasti kulturne antropologije i/ ili egzistencijalizma, koji se prvenstveno bave problemima otuđenja društva kao uzroka otuđenja pojedinca. Ovde su naročito značajne škole A. Kardinera, K. Hornej (K. Horney), Froma (E. Fromm), Karuza (E.J.A. Caruso), J. Morena i drugih.

Današnja kompleksna organizacija industrijskih i /ili postindustrijskih društava i enorman razvoj socijalnih nauka, sve više dovode do sociološkog shvatanja socijalne patologije, naročito krajem 19 i tokom 20-tog veka. U francuskoj se vezuju za ime E. Dirkema (E. Durkheima) i u SAD sa imenom CH. Kulia (Ch.H. Cooley). Premda je Dirkem u svojim shvatanjima polazio od socijalno-organističkog shvatanja društva, ipak je njegova ogromna zasluga za razvoj socijalne patologije, počev od poznatog dela "Samoubistvo" iz 1897 i dalje gde on ukazuje na odstupanje društvenih činjenica od prosečnosti u jednom društvenom tipu u određenoj fazi društvenog razvoja. Na osnovu stavova ova dva autora došlo je u prvoj polovini prošlog veka do naglog razvoja socijalne patologije kao posebne socijalne discipline. U početku postoje dve različite koncepcije i to: 1) socijalna patologija kao nauka o devijantnom ponašanju i 2) proučavanje socijalne dezoorganizacije kao sinonima za oblast socijalne patologije.

Poslednjih nekoliko decenija uočava se tendencija ka fuziji ove dve grupe stanovišta u vidu redefinicije klasičnog pojma socijalni problemi, sa namerom da se uključe u jedinstvenu sociološku teoriju. Pod uticajem antropoloških shvatanja, sve više se razija jedna integrativna orijentacija u socijalnoj patologiji. U njenom kontekstu nastoje da se ujedine biološki, psihološki i sociološki pristupi. Zbog toga današnja integralna socijalna patologija

je po svojoj suštini antropološka, naročito po shvatanjima Klod Levi Stros-a (Sl. Levi-Strauss) i E. Froma. Poslednjih nekoliko decenija socijalna patologija se pretežno razvijala u zapadnim industrijskim društvima i zemljama, što je dovelo do delimične jednostranosti u nekim njenim koncepcijama. Time je velikoj meri napravljen previd na veoma raširenu sociologiju bede koja takođe, predstavlja značajnu društvenu abnormalnost osvetljavaju značaj socijalno-kulturnih faktora u domenu socijalno-psihijatrijske patologije. Ipak se mora prihvatiti stav da je prilaz postojećim socijalno-patološkim pojavama uglavnom bio dovoljno kritičan, tako da danas mnoge studije iz ove oblasti mogu da budu i veoma instruktivne.

U bivšim socijalističkim zemljama i nekima koje se još uvek tako nazivaju, društvena praksa je sve više ovaj vid naučnih problema nametala i takvim društvima, što je dovelo do postepenog njihovog unošenja i potrebe proučavanja. Prvi koraci u ovom smeru su učinjeni u bivšem jugoslovenskom društvu. Prvi teorijski pokušaji u oblasti socijalne patologije su u bivšoj Jugoslaviji došli od strane socijalne medicine (A. Štamparm, K. Gerić, M. Savičević, V. Jakovljević) i socijalne psihopatologije (V. Matić, V. Klajn, V. Jakovljević, J. Vesel, P. Kaličanin). Razvojem sociologije došlo je do sveobuhvatnijeg sociološkog pristupa ovoj disciplini, naročito u napisima R. Supeka, V. Milića, M. Đurića, D. Radulovića. Ona je u početku delimično preneti i u udžbenike. R. Lukića, A. Fijamenga, a kasnije komplene univerzitetske udžbenike (B. Milosavljević, J. Špadijer-Đinić i V. Korać, I. Janković i V. Pešić) i veći broj tematskih monografija (D. Radulović). Najzad, socijalna patologija je počela da se na celovit i integralan način izražava u okviru katedri za sociologiju u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani.

1. POJAM I DEFINICIJA SOCIJALNOPATOLOŠKIH POJAVA

Izvorno značenje termina socijalna patologija jeste "nauka o društvenim bolestima". Iz toga proizilazi da uzročnici ovih pojava za razliku od slučaja kod drugih duševnih oboljenja, leže prvenstveno u sferi društvenih odnosa. Oko toga šta ulazi u predmet socijalne patologije i šta čini grupu sociopatoloških pojava, podeljena su mišljenja. To se najbolje može videti i iz velikog broja definicija i klasifikacija.

Za potrebe ovog teksta odlučili smo se za sledeću radnu definiciju: "socijalna patologija je nauka o socijalnim pojavama koje svojim patološkim ispoljavanjem u vidu agresije, toksikomanije, izopačenosti, negativno utiču na stanje i razvojne mogućnosti u malim i velikim socijalnim grupama", (B. Milosavljević, 1983.).

Određenje socijalne patologije - kako je dato u navedenoj definiciji - pruža mogućnost da se ove pojave proučavaju u društvenoj sredini gde se javljaju, jer se njihovo nastajanje i uticaj odnose na određene uže ili šire socijalne sredine. Inače je oblast socijalne patologije od pre nekoliko decenija konstituisana kao posebna naučna oblast. Delimo mišljenje sa većim brojem autora iz ove oblasti, da je ovde potreban interdisciplinarni pristup, kao i da je medicinski, odnosno socijalno-psihijatrijski aspekt ovim pojavama od

velikog značaja. Povezanost socijalno-patoloških pojava i psihijatrijskih poremećaja je značajna i često predstavlja veliki problem u diferencijalnoj dijagnostici ovih pojava. Saznanja iz različitih oblasti psihijatrije (koja se bavi, pored ostalog, proučavanjem uloge socijalnih faktora u nastajanju određenih poremećaja), služe socijalnoj patologiji u sagledavanju nekih aspekata određenih vidova sociopatoloških pojava. Radi potpunijeg shvatanja predmeta i razvoja socijalne patologije uz već pomenuti medicinski aspekt ovih pojava od značaja su i neke druge orijentacije, kao napr. sociološka koja u sebe uključuje teorije devijantnosti ili aberantnog ponašanja, teorije socijalne dezorganizacije i socijalnih problema, zatim psihološka orijentacija, pre svega teorija imitacije, neprilagođenosti i frustracije, zatim primena dijalektičkih metoda i dr.

Svi ovi pojmovi su od velikog značaja za razvoj socijalne patologije i razumevanje socijalno-patoloških pojava. Većina od njih je obrađena u drugim poglavljima ovog udžbenika, stoga se ovde nećemo osvrtni na njih.

2. TEORIJSKO ODREĐENJE SOCIJALNE PATOLOGIJE

Brojne teorijske postavke socijalne patologije ni danas nisu određene na istovetan, uniforman, jedinstven način. Danas se uvažavaju sledeći teorijski pravci: socijalno-medicinski, socijalno-psihijatrijski, sociološko-kulturni (teorija devijantnog ponašanja, socijalne dezorganizacije, teorija socijalnih problema i integracioni pravci koji nastoje da sjedine sve napred navedene teorije i hipoteze u jedan jedinstveni koncept u teorijskom pristupu socijalnoj patologiji). Navedene teorije biće isložene u kratkim crtama, pošto je već bilo delimično reči o tome, a i u drugim poglavljima biće ponovnog osvrta na njihove stavove.

U sklopu socijalno-medicinskih teorija zastupljeno je klasično socijalno biološko shvatanje, prema kome se svi socijalni problemi, a ne samo bolesti u užem smislu reči, moraju da posmatraju kao bolesti društvenog sistema. Otuda i potiču ranije odredbe o bolesnom i zdravom društvu. U savremenom razvoju socijalna medicina sve više ostaje u suštini sociologije, medicine i/ili medicinske sociologije. Ona ne proučava samo sociologiju bolesti uopšteno, već i sociologiju bolesnika, medicinskog osoblja, medicinske nege i naročito međuodnose između strukture neposredne društvene sredine i obolelog čoveka, pošto masovne bolesti predstavljaju u svojoj suštini društveno-patološke probleme. U interpretaciji socijalno-medicinskih problema uglavnom se traži uzrok i put nepovoljnih uticaja socijalnoekonomskih faktora na psihofizičko zdravlje čoveka, pa se na taj način mnogi socijalni problemi nepotrebno i pojednostavljaju, na primer alkoholizam, prostitucija i drugo.

Socijalno-psihijatrijski pristup uključuje u sebe dve podgrupe i to biologistički i psihologistički. Zastarele i prevaziđne teorije kao što je konstitucionalistička hipoteza u potpunosti su odbačene, jer nisu bile u stanju da objasne pojavu da se u različitim

društvima javljaju različiti oblici socijalno-patoloških pojava, čak i kod pripadnika istih etničkih grupa i porodica, zatim različite epidemiološke diferencijacije i/ili razlike socijalno-patoloških pojava kod različitih slojeva i klasa jednog naroda, a još manje razlike i diferencijacije koje nastaju pri brzim društvenim promenama kakve su danas u celom svetu i kod nas. I pored svih navedenih negativnosti za ovaj pristup u socijalnoj patologiji, treba istaći i činjenicu da i pored toga što je proučavanje uloge bioloških puteva u javljanju i nastajanju nekih socijalno-patoloških pojava, nužno, naročito u koliko se oni posmatraju u sklopu drugih činilaca, a ne izolovano, pošto je čovek u suštini bio-psiho-socijalno biće. U ovaj krug teorija može se uključiti psihodinamička teorija, posebno psiho-analiza Frojda i psiho-biološka teorija A. Majera (A. Meyer), refleksološka teorija I.P. Pavlova, bihevioristička teorija Votsona (Wotson) i egzistencijalistička teorija K. Jaspersa i L. Binsvagera (I. Binswagner).

Kolektivne socijalne pojave (što je važnije od pojedinačnih) se shvataju kao sumacija, agregacija sličnog ponašanja poremećenih ličnosti i čak kao kolektivni poremećaji. Ponašanje sociopatski, karakteroloških poremećenih ličnosti u kontekstu njihovog organizovanog društveno-patološkog ponašanja postaje tako jedno od novih područja psihijatrije - socijalna patologija. To ne samo da proširuje oblast psihopatologije, već dovodi i do strukturisanja jednog njenog važnog segmenta a to je kao što je navedeno područje socijalne patologije za koju su psihijatri do sada pokazivali malo interesovanja. To pruža i mogućnost da se samo mentalni poremećaji shvaćeni u užem smislu u koliko se posmatraju sa sociološkog aspekta, postaju predmet ne samo socijalne patologije i kliničke psihijatrije, već i sociološke, socijalne kliničke psihijatrije. Društvena dimenzija i dinamika neke socijalno-patološke pojave ne može se svesti samo na psihološki vid objašnjenja. U njenom celokupnom shvatanju mogu da budu uključeni i sociološko-kulturni pristupi, ne gubeći iz vida da socijalna patologija još uvek mora da proučava i mentalnu patologiju ličnosti i sve one aspekte u kojima se ona reflektuje kod velikog broja socijalno-patoloških pojava.

Kada je reč o sociološko-kulturnom pristupu, treba naglasiti da sociologija proučava organizaciju i dinamiku društvenih grupa, a kulturna antropologija strukturu i dinamiku društvenih ustanova. Ovaj segment teorijskog koncepta u socijalnoj patologiji treba da se izražava u sklopu socio-kulturološkog koncepta i to: društvena struktura i dinamika društvene grupe i kategorije, društvene uloge i statusi, društvena definicija i participacija pojedinaca, društveno uslovljavanje međudnosa pojedinca u grupama i među grupama, struktura i dinamika kulturnih simbola, normi, verovanja, te interakcija kulturnih vrednosti i ličnosti. Socijalno-patološke teorije u kontekstu sociološko-kulturnog pristupa, shvataju se sve više kao teorija socijalne diferencijacije, devijacije i individuacije. Tako teorija devijantnog ponašanja može veoma dobro da se koristi u jednom sveobuhvatnijem, integrativnom pristupu naročito u oblasti sociopatskog ponašanja.

Teorija socijalne dezorganizacije jednim delom se nastavlja na klasična Dirkemova učenja o socijalnoj anomiji. Ova teorija inače, ne može sama po sebi da se uzme uvek kao abnormalni društveni problem, već i kao prirodni društveni fenomen, koji nastaje kao

posledica negativne društvene dinamičnosti i stalne smene procesa organizacije i dezorganizacije, što je slučaj sa "novim" društvima u tranziciji. Ona treba više da se posmatra analitički a ne normativno, sa ciljem da se definiše šta društvo po sebi jeste, a ne šta bi ono trebalo da bude. Ova teorija posebno je značajana za sledeće sociološke kategorije: socijalnu strukturu, socijalne promene, stavove, vrednosti i socijalnu krizu. U toku dezorganizovanog procesa zajednička definicija vrednosti se raspada. Ova teorija smatra da je socijalna kriza jedan od uzroka dezorganizacije i pojavljuje se u više socijalnih situacija: neposredna opasnost, pretećim situacijama i situacijama žrtvi. U svetlu ove teorije različite vrste socijalno-patoloških pojava grupišu se prema veličini društvenih grupa i karakteru dezorganizovanog procesa, i najčešće su individualna, porodična, lokalna-komunalna i nacionalna dezorganizacija. Premda je teorija socijalne dezorganizacije dala nesumljiv doprinos socijalnoj patologiji, pošto se u njenom svetlu pristupilo proučavanju socijalno-patoloških pojava sa globalnog aspekta. Ona kao i druge već pomenute teorije ne može bez rezerve da se prihvati u celini. Brojne kritičke primedbe koje se navode u relevantnoj stručnoj literaturi nisu od posebnog značaja za kliničkog psihijatra koji se u svom radu često puta sreće sa mešavinom brojnih psihopatoloških sindroma i socijalno-patoloških pojava.

Teorija socijalnih problema se referira na sledeće ključne tačke: određivanje glavnih kriterijuma pojmovno-predmetne oblasti socijalnih problema, određivanje socijalnog porekla socijalnih problema, određivanje sudova na osnovu kojih se definišu socijalni problemi, definisanje manifestnih i latentnih socijalnih problema, određivanje socijalne percepcije ovih problema i određivanje puteva korekcije nepovoljnih socijalnih situacija kao izvora socijalnih problema. Kao osnovni kriterijum kojim se definiše socijalni problem je suštinska disproporcija između socijalno raspoređenih standarda i aktuelnih uslova društvenog života. *Integraciona teorija* kao osnova za integracioni pristup u socijalnoj patologiji zasniva se pre svega na saznanjima do kojih je došla antropološka teorija otuđenja, za šta najveću zaslugu imaju Erih From i I.A. Kauruzo (I.A. Caruso). Oni su pokušavali da u jedan celovit sistem ujedine saznanja do kojih su došla ispitivanja u socio-kulturnim, psihološko-psihijatrijskim i medicinsko-biološkim oblastima. Kada je reč o konačnoj poziciji socijalne patologije u sistemu humanističkih nauka, onda treba navesti činjenicu da je najprihvatljivije rešenje da se omogući plodonosna pojmovno-predmetno-metodološka razrada i da se socijalna patologija shvati kao posebna nauka u sklopu opšteg sistema nauka o čoveku (kao što su na primer sociologija, kulturna antropologija, psihologija, psihijatrija) o čovekovim društvenim poremećajima, uz obaveznu primenu transkulturalnog pristupa.

3. Pojam socijalne patologije

Pojam socijalne patologije po svom etimološkom poreklu je grčko-latinskog porekla. Na starogrčkom *patos* označava patnju, bolest, dok *logos* označava proučavanje, nauku. Na latinskom *socius* označava drugog, a *societas* društvo. Prema tome, izvorno značenje termina socijalna patologija označava nauku o društvenim bolestima. U vreme kada je ovja

pojam nastao socijalna patologija je predstavljala jednu granu humane medicine. Kroz kasniju evoluciju sve više dolazi do simbioze sociološkog i biološkog pristupa u okviru određene grupe bolesti, za koje se pretpostavljalo da su društveni uzroci najvažniji u njihovom nastanku. To je dovelo do niza nejasnoća jer su se u to vreme sva društvena zla i nepovoljnosti shvatali kao društvene bolesti, ili čak bolesti celokupnog društva. Ovi stavovi kao niz drugih tokom razvoja medicine, doveo je do dvostukog dualizma, koji je prevaziđen u novijoj etapi, kada se bolesti shvataju kao posledice poremećaja funkcionisanja čovekovog organizma, bilo da se manifestuju na somatskom i/ili mentalnom planu. Ne ulazeći u druge bolesti, socijalne bolesti se u integralno shvaćenu socijalnu patologiju Y.Y. Heulu (J.J. Haulou) je vrlo jasno podelio oblast socijalne patologije i socijalne medicine. Tako socijalna patologija je stanje društvene neuravnoteženosti, koje je evidentirano razvojem, prevalencijom bolesti i socijalnih poremećaja. Kasnije se društveno patološke pojave ne shvataju kao bolesti u logično-pojmovnom smislu ovog termina, nego kao određene činjenice koje su nepovoljne za funkcionisanje društva. Zbog toga Dirkem govori o društvenoj patologiji, društvenim bolestima i nakazanostima.

Razvojem psihološko-psihijatrijskih pristupa društvenim abnormalnostima, konstituisani su isto tako, svojevrsni termini koji bi trebalo da psihološki odrede prirodu abnormalnih pojava kojima se bavi socijalna patologija, što je dovelo do formiranja više različitih pojava: socijalna psihijatrija, socijalna psihopatologija, psihologija sociopatskih ličnosti, patološka karakterologija i dr. Kroz ove pojmove obuhvaćene su grupe ličnosti koje imaju takve poremećaje od kojih društvo trpi, a koji su pretežno uslovljeni društvenim uzrocima i na koje se može najbolje da deluje društvenim merama. U ovom kontekstu su naročito značajni već navedeni predstavnici socijalne psihoanalize, K. Hornej, F. Aleksnader, H.S. Saliven i dr. Ovo je dovelo do značajnog suženja obima problema u kvalitativnom i kvantitativnom pogledu, što je sa današnje tačke gledišta neprihvatljivo. Termin patologija nije dovoljno prihvatljiv kad je reč o socijalnoj patologiji. Sigurno bi bio prihvatljiviji naziv nauka o društvenim poremećajima, što je znatno šire od pojma narodne patologije sa aspekta socijalne medicine i manje je biologistički determinisan. Reč patos treba više da upućuje na oznaku poremećaja, a termin poremećaj da se shvati kao dinamičko-funkcionalni pojam, koji obuhvata sve oblike neuspešnosti i u socijalnom, društvenom funkcionisanju.

4. Predmet socijalne patologije

U proučavanju predmeta socijalne patologije potrebno je obuhvatiti sledeće probleme: naučnu oblast, tipologiju, klasifikaciju socijalno patoloških pojava i dimenzije ovih pojava kako bi se ispoštovao integrativni pristup ovoj materiji. Dugo ja naučna oblast socijalne patologije bila iscepkana i kvalitativno redukovana samo na neke aspektne pojma koje obuhvata ova naučna i stručna disciplina. Ranije pretežno izolovane tri socijalno-patološke pojave i to socijalne bolesti, devijantna ponašanja i socijalne dezorganizacije trebalo bi da se sagledavaju kao jedna jedinstvena celina. Osnovna jedinica proučavanja treba da bude neka socijalno-patološka pojava uz zadovoljavanje nekoliko važnih kriterijuma: da ona

predstavlja određeni oblik zahvatanja pojedinih elemenata društva, da je ona pretežno uslovljena društvenim uzrocima, da predstavlja vid poremećaja društvenih struktura i njegovih funkcija, da izaziva određene društvene posledice i da ona pretežno može da bude korigovana i/ili sprečena u nastajanju određenim društvenim merama.

5. Klasifikacija socijalno-patoloških pojava

Ranije klasifikacije socijalno-patoloških pojava obuhvatale su obično samo jedan deo socijalno-patoloških pojava (jednu i/ili dve grupe pojava). Stoga su i njihove tipološke klasifikacije bile samo na osnovu jednog ili dva kriterijuma. U okviru socijalne medicine, socijalne bolesti su deljene prema prirodi patološkog procesa. Socijalni poremećaji ličnosti su bili klasifikovani na osnovu oblika i stepena antidruštvene aktivnosti i na osnovu intrapsihičkih dinamizama koji su uzrokovali ove aktivnosti. U sociologiji devijantnog ponašanja ponašanja su klasifikovana na osnovu vrste reagovanja društvenih grupa na takvo ponašanje, socijalne dezorganizacije su bile deljene na osnovu vrste društvenih grupa u okviru koji su se te disfunkcije pojavljivale. Zbog svega toga su navedeni klasifikacioni sistemi nepotpuni i nekoherentni, pa ne mogu da posluže kao osnova za jednu sadržajno potpuniju klasifikaciju socijalno-patoloških pojava. Pošto je dobra klasifikacija jedna od osnova naučnog pristupa izučavanoj problematici i pošto dosadašnja klasifikaciona tipologija ne zadovoljava, neophodno je da se izvede jedna nova logičnija shema. Pri njoj konstrukciji i definisanju treba poći od najmanje tri glavna postulata: 1) treba da bude obuhvaćena cela oblast socijalne patologije, 2) socijalno-patološke pojave moraju da budu tako postavljene da može da se uoči njihovo mesto u jedinstvenom logičkom sistemu i 3) pojedini tipovi socijalno-patoloških pojava treba da budu izdvojeni i sređeni na osnovu osnovnih karakteristika same pojave. Ove stavove vezane za savremenu klasifikaciju najbolje ilustruje priložena sledeća shema, odnosno pojednostavljeni dijagram.

U poslednje vreme, obuhvaćene su sve tri osnovne grupe socijalno-patoloških pojava: socijalne bolesti, sociopatije, odnosno pojedini tipovi poremećaja ličnosti i socijalne dezorganizacije. Termin socijalne dezorganizacije treba da se posmatra u množini, pošto se ovim pojmom obuhvata čitava serija različitih vrsta socijalno-patoloških pojava. Sve tri osnovne grupe pojava su kategorijalno specifične i međusobne zavisne, i aktivne (što je i predstavljeno dvostrukim shemama), pored toga one su ponekad i strukturalno pomešane.

5.1. Socijalne bolesti

Ovu podgrupu karakteriše niz zajedničkih osobina u odnosu na kriteriološki sistem koji je postavljen u definiciji socijalno patološke pojave: predstavljaju najčešće masovne bolesti koje imaju niz zajedničkih osobina i na taj način dovode do poremećaja u funkcionisanju društva, za celu grupu karakteristična je specifična dinamika delovanja društvenih uzroka, imaju specifične društvene posledice. U okviru ove grupe može da se izdvoji više sličnih poremećaja od kojih su najvažnije somatske bolesti, mentalne i psihosomatske socijalne bolesti. Socijalne bolesti utiču na stvaranje sociopatskih socijalno-

patoloških poremećaja. One takođe utiču i na stvaranje socijalnih dezorganizacija na taj način što masovne bolesti članova društvenih zajednica izazivaju niz materijalnih i funkcionalnih poremećaja u društvenoj strukturi i njenoj dinamici.

5.2. Sociopatije, karakteropatije, neki oblici poremećaja ličnosti

One predstavljaju takvu grupu socijalno-patoloških pojava koje predstavljaju grupe i/ili pojedinačne asocijalne i/ili antisocijalne stavove i ponašanja. Manifestuju se kroz abnormalne ličnosti koje se mogu udruživati i u abnormalne organizovane društvene grupe. Oni su značajnim delom uslovljeni specifičnim društvenim uzrocima uz sadejstvo psiholoških činilaca i sporednije delovanje bioloških faktora. Oni svi imaju slične društvene posledice, na njih se može delovati sličnim društvenim merama. Neki autori u okviru sociopatije izdvajaju tri podgrupe: toksikomanije, perverzije i agresije.

5.3. Socijalna dezorganizacija

Socijalna dezorganizacija, odnosno dezorijentacija predstavlja takvu grupu socijalno-patoloških pojava koje karakteriše nepovoljno i/ili razbijeno funkcionisanje društvenih grupa i ustanova, gde su uključeni pojedinci kao nosioci dezorganizacionih procesa. One su uslovljene specifičnim društvenim uzrocima i one imaju brojne posledice na dalji razvoj dezorganizacije i na ostale socijalno-patološke pojave. Mogućnost reorganizacije, odnosno korigovanje dezorganizovanih pojava trebalo bi da budu dosta kompleksne društvene mere. Unutar ove podgrupe nalaze se dezorganizacije braka i porodice, lokalne, komunalne i dezorganizacije firmi i preduzeća. Dezorganizacija globalnog društva i sveta ne spadaju u ovu grupu sociopatoloških poremećaja. Socijalne dezorganizacije su interakciono i strukturalno povezane sa sociopatijama i socijalnim bolestima. Isto tako su podgrupe u okviru ove dezorganizacije međusobno povezane, kako delovanjem, tako i svojim strukturnim poretom. Tako na primer dezorganizacije braka i porodice, utiču nužno u raznim vidovima na sve ostale poremećaje, kao što i oni utiču na dezorganizaciju braka i porodice, pošto su članovi porodice u isto vreme članovi ostalih dezorganizovanih grupa.

1. DIMENZIJE SOCIJALNO-PATOLOŠKIH POJAVA

Dimenzionalni problemi trebalo bi da se shvate u njihovom generičkom značenju, a ne u značenju koje je dato kroz primenu u okviru pojedinih naučnih disciplina (medicina, sociologija, psihologija i dr.) Imajući u vidu već prihvaćeni integracioni pristup sa aspekta većeg broja relevantnih disciplina koje su značajne za socijalnu patologiju, to znači da se u analizi dimenzije svake socijalno-patološke pojave obuhvataju njene definicije (priroda), simptomatologija (fenomenologija) varijacije, epidemiologija, etiologija, patogeneza. Zajednička osobina svih socijalno-patoloških pojava jeste da one predstavljaju konkretno sagledavanje društvenog razvoja ili društvenog nazadovanja. U određivanju posebne prirode pojedinih socijalno-patoloških pojava ističe se naročito onaj segment društvenog otuđenja, koji je zahvaćen određenim socijalno-patološkim pojavama. Zbog toga je suština definicije u određivanju i načina na koji pojedini elementi i procesi u društvu bivaju proučavani. Za potpunije razumevanje ovih stavova najočiglednije je objašnjenje preko grafičkog trougla gde na svakom pojedinom uglu stoji individua, grupa i kultura sa međusobnim uticajem i povratnim delovanjem.

Kada je reč o simptomatologiji, fenomenologiji odnosno varijacijama odnosi se na posebne osobenosti u kojima pojedine socijalno-patološke pojave mogu da se jave u različitim uslovima. U kontekstu ove dimenzije moraju, pre svega, da se prikažu osnovne karakteristike na nivou društvenih grupa, ličnosti, organizma u okviru jedne socijalno-patološke pojave, zatim njene postojeće varijante, sagledane u odnosu na diferencijacije po pojedinim društvenim simptomima ili po pojedinim društvenim ili individualnim specifičnostima. Kao i u psihijatriji, tako i u savremenoj socijalnoj patologiji veoma je razvijeno nastojanje da se izoluju neki osnovni, generički simptomi (fenomeni) iz kojih bi proizlazili svi ostali. Međutim ovi pokušaji su ipak u suštini jednostrani i taksativni. Možda je najpotpunije da se kao generičke ocene društveno-patoloških pojava preuzmu klinički Frojdovi termini: fiksacije, tj. zaostajanje u razvoju i regresija, nazadovanje, koji se mogu primeniti na sve konkretne društvene elemente.

Kada je u pitanju rasprostranjenost društvenih poremećaja, onda njihovo epidemiološko proučavanje treba da bude orjentisano kako na kvantitativni aspekt prostiranja i raširenosti, tako i na kvalitativni aspekt odnosno distribuciju opšte rasprostranjenosti u pojedinim socijalnim grupama i kategorijama. Ovde je korisno analizirati što više socio-demografskih varijanti: pol, starost, zanimanje, socijalno-ekonomski status, socijalno poreklo, etničko poreklo, religioznu pripadnost, porodične karakteristike i slično. Time se ne dobijaju samo podaci koji su od koristi za procenu značaja socijalno-patološke pojave za društvo, nego i podaci koji će biti korisni za otkrivanje društvenih uzroka te pojave, njene povezanosti sa nekim drugim patološkim pojavama.

7. Etiologija (uzročnost) društvenog poremećaja

Integralni pristup etiologiji socijalno-patoloških pojava teži kao i u psihijatriji multifaktorskom proučavanju. To podrazumeva da se moraju imati u vidu uloge svih elemenata čovekovog društvenog bića i to sociokulturna, psihološka, biološka i fizička komponenta. Često nije dovoljno da se oni taksativno nabroje, nego je neophodno da se oni rangiraju po značaju i da se odredi njihov međudnos u nastajanju date socijalno-patološke pojave. Po generičkom delovanju u etiologiji socijalno-patoloških pojava uzroci mogu da budu: neposredni (kauzalni) koji su sami po sebi najodgovorniji za nastanak neke pojave i posredni deluju putem olakšanja uslova za delovanje neposrednih činilaca i/ili putem precipitacije već pripremljene pojave. Dosta je važno da se pri analizi uzročnosti tačno odredi karakter svakog pojedinog uzroka, kako se ne bi sporednim uzrocima dao neopravdano veći značaj nego što ga imaju u etiologiji. U savremenoj stručnoj literaturi opisano je više etioloških faktora: 1. Nepovoljni socio-ekonomski uslovi života (siromaštvo, socio-ekonomske razlike, nepovoljni uslovi školovanja, zapošljavanja, stanovanja i dr.), 2. Društveni, kulturni sukobi (u porodici, na poslu, između pojedinih grupa-klasa, etničkih grupa), 3. Društvena anomija (besmislenost kolektivnih ciljeva društvenosti), 4. Industrijalizacija, urbanizacija, društvene promene u celini, 5. Akulturacija i asimilacija (menjanje obrazaca verovanja i ponašanja usled promene kulturne sredine i/ ili migracije), 6.

Socijalna izolacija (izdvojenost pojedinaca iz društvenih grupa i 7. Nepovoljna delovanja sredstava vaspitanja i propagande (masovne komunikacije, globalna informatička mreža, mobilna telefonija i dr.).

U poslednjoj deceniji sve više se pojavljuje potreba da se uoče zajednički uzroci za skoro sve grupe socijalno-patoloških pojava. Neki autori (Nizbet) kao generičke faktore definišu sledeće: institucionalni konflikt, anomiju, mobilnost i individualizaciju u društvu. Neki smatraju da su generički poremećaji u procesima: komunikacije, konflikata, kopetencije, asimilacije. U psihodinamskom aspektu posebno se izdvajaju stres i frustracija čoveka u društvu. Nema sumnje da je nerazrešen, patogeni konflikt osnovni generički oblik različitih drugih etioloških faktora. Kao najvažniji generički sociopatogeni faktori navode se: društvena neuravnoteženost, zaostalost, dekadencija, društveno brzo menjanje (akulturacija) i migracije. Niz pojedinačnih psihogenih činilaca mogu takođe da se uokvire u slične grupacije kao i već navedeni činiooci. To znači da li će se u nepovoljnim socijalnim uslovima ličnost nastojati da ih prevaziđe i/ili da produktivno izmeni ove nepovoljne socijalne uslove ili će se abnormalno prilagoditi istima. Na pojedinu ličnost nepovoljni socijalni uslovi mogu da deluju na više različitih načina: poremećena socijalizacija, frustracija u toku razvoja (osujećenje potreba i putem socijalnih stresova, trauma, odnosno različitih oblika nasilja nad ličnošću). Od socio-psihogenih faktora u literaturi se analiziraju i sledeći činiooci: roditeljsko odbijanje, dominacija, strahovanje, preterana ljubav i hiperprotektivno ponašanje, hladnoća, krhka disciplina u porodici, rivalitet u porodici, neprihvaćenost od vršnjaka u školi i/ili socijalnoj sredini, seksualne traume, neuspesi i/ili zloupotreba, kompleksi niže vrednosti, nepovoljna iskustva u ostvarivanju bračnih, roditeljskih i profesionalnih uloga, emocionalno neuravnotežena integracija ličnosti. Od psiholoških faktora u samoj ličnosti značajni su nepotpune i/ili nedovoljne identifikacije sa socijalnim uzorima, stvaranje konfliktnih stavova zbog suprotnih uticaja, nepovoljan razvoj ličnosti zbog loših formativnih uslova u socijalnoj sredini udruživanje sa abnormalnim ličnostima u patološke grupe u kojima formira patološke ličnosti, strah, nesigurnost, osećanje krivice, stid, dosada i neadekvatna odbrana od ovih nepovoljnih mentalnih proseca, interpersonalni odnosi i usamljenost.

Ipak osnovno i specifično psiho i socio-patološko značenje imaće pri tome intrapsihičko stanje odgovarajuće ličnosti. Ukoliko je ona intrapsihički vulnerabilnija i ukoliko je više ispunjena svesnim i/ili nesvesnim unutrašnjim konfliktima, utoliko će više da bude ograničena i njena širina i sloboda reagovanja i donošenja odluka vezane za nepovoljne socijalne situacije. Intrapsihičko stanje ličnosti velikim delom će da zavisi od postojeće zrelosti ličnosti i vremena kada su sociopatogeni faktori i sukobi počeli da deluju na nju. Ono će sigurno zavisiti i od nesociogenih snaga, koje je individua donela rođenjem i koje često puta zavisi od opšteg stanja somatskog i mentalnog zdravlja. Tako među brojnim biološkim uzorcima treba navesti neke od njih: urođene niske intelektualne sposobnosti, urođene poremećaje voljnonagonskih dinamizama, temperamenta i afektiviteta, urođene fizičke defekte i/ili smanjenu opštu otpornost organizma na različite spoljne nokse. Među brojne stečene fizičke uzroke, koji oštećuju sposobnost formiranja ličnosti i/ili normalno

funkcionisanje društvenih grupa treba navesti sledeće faktore: nedovoljnu ishranu, nepovoljno stanovanje, izloženost različitim uzorcima pojedinih bolesti, smanjenu opštu otpornost organizma protiv uzročnika velikog broja bolesti i poremećaja, te bolovanje u biopsihičkom razvoju. Sigurno je da su i ovi činioci značajno uslovljeni i socijalnim nepovoljnostima, ali oni imaju u tim uslovima i svoje specifično delovanje.

8. Patogeneza (razvoj društvenog poremećaja)

Razvoj nastale socijalno-patološke pojave može da bude progredirajući, tj. pojava se pogoršava i komplikuje ili regredirajući kada se pojava poboljšava i/ili pojednostavljuje. Stoga je važno da se proučavaju povoljne ili nepovoljne reakcije socijalne sredine na određeni poremećaj. Dosta je važno da se pručava uticaj jedne socijalno patološke pojave prema drugim vrstama socijalno-patoloških pojava. U ovom smislu razmatraju se različiti biološki, psihološki i socio-kulturni obrasci, koje treba integrisati u jedan razvojni sistem kada je reč o etiopatogenezi socijalno-patoloških pojava. Najbolji primer je slučaj kada osobe sa tzv. primarnom devijacijom, kod koje devijant još ne prihvata svoje patološke društvene uloge i statuse, dovede do stvaranja sekundarne devijacije gde takve osobe prihvataju svoje patološke uloge i statuse.

Često i neki intrapsihički mehanizmi sa svoje strane usmeravaju motivaciju ličnosti u određenim socijalnim situacijama. Oni mogu da se i shvate kao urođene biološke snage, koje u procesu patogeneze nekog poremećaja, mogu putem različitih društvenih procesa da kanališu određene oblike socijalno neprihvatljivog aberantnog, devijantnog ponašanja, kao što je na primer, agresivnost, mržnja, kontraagresivnost, kompenzacija ili samozadovoljenje putem patoloških aktivnosti.

9. Posledice društvenog poremećaja

Kao neposredni efekti socijalno-patološke pojave proučavaju se njihova delovanja na dalje poremećaje društvenih struktura i funkcija, pored onoga što sama priroda jednog poremećaja sama po sebi predstavlja. Kao moguće konsekvence proučavaju se i odgovarajuće povoljne društvene reakcije do koji dovodi jedne socijalno-patološke pojave. Brojne posledice sada se naročito posmatraju sa stanovišta redukovanih i/ili deformisanih oblika učestvovanja, participiranja socijalno-patoloških grupa i članova koji ih nose u prosečnom, društveno prihvatljivom socijalnom funkcionisanju. Pored toga posledice se proučavaju i sa stanovišta njihovog alijenirajućeg, otuđujućeg dejstva na društvo i pojedince.

Veoma su zanimljive i studije koje se bave proučavanjem socijalnih reakcija i indeksa tolerancije. Vrste socijalnih reakcija zavise od prirode same pojave, od interesa grupa i od stepena tolerancije. Indeks tolerancije predstavlja odnos između sume nepovoljnih pojava i reakcije (na primer, odnos između količine mentalnih i socijalno-patoloških pojava i broja hospitalizacija). Uobičajeni vrednosni kriterijumi su značajni kod interpretacije indeksa tolerancije. Ovde treba naglasiti da neke posledice deluju i kao daljni patogeni u razvoju drugih socijalno-patoloških pojava, pri vođenju računa o vremenskoj i dinamičkoj ulozi za

ove dve vrste činilaca. Kada je reč o proučavanju posledica socijalno-patoloških pojava i njihove globalne prognoze, mora se konstatovati da se još uvek ne raspolaže posebnim instrumentima tehničkog rada. Posledice i prognoza, se po pravilu, mora da postavlja celovito, tj. bez razdvajanja socio-kulturne, psihološko-psihijatrijske i biološko-medicinske tehnike. Kao osnovni kriterijumi za procenu posledica i prognoze u celini mogu da se navedu: komparacija društvene situacije u proučavanoj sredini sa situacijom u nekoj sličnoj ili razdvijenijoj sredini, bilo u istom ili nekom drugom društvu za koju postoje podaci o toku određenih socijalno-patoloških pojava, analize kompletnosti preduzetih teorijskih i preventivnih mera u kontekstu određene socijalno-patološke pojave, u odnosu na njihov obim i intenzitet, zatim praćenje rezultata koji su postignuti preduzetim merama bilo u pozitivnom ili negativnom smislu. Kao primer može da se navede da u sulovima rastućih ekonomskih diferencijacija i kulturne anomie može se očekivati porast maloletničkog prestupništva, kao što je slučaj sa našim društvom danas.

Osnovni princip na kome se zasniva svaka prognoza jeste: dobro poznavanje teorije socijalne patologije i društvene strukture i dinamika u sredini koja je predmet proučavanja. U suprotnosti sa ovim principom stoje nenaučni i nestručni postupci na osnovu impresija, deklaracija, želja. Nažalost, takav tip prognoze i procene posledica socijalno-patoloških pojava značajno preovladava u društvenoj praksi u našoj sredini (na primer nakon površne analize utvrđuje se da se kod nas takva i takva pojava ne može očekivati u značajnoj meri, a njeni nagoveštaji se tumače kao beznačajni izuzeci sa kojima se može izići na kraj sa nekoliko elementarnih mera, primer masovnog širenja narkomanije, zloupotrebe alkohola i droga kod mladih, prostitucije, skitničenja, kriminogenog ponašanja i slično).

10. DIFERENCIJALNA DIJAGNOZA IZMEDJU SOCIJALNO-PATOLOŠKIH POJAVA I PSIHIJATRIJSKIH SINDROMA

Diferencijalna dijagnoza između ovih dveju pojava dosta je teška i to zbog čestog međusobnog preopkrivanja, ili mešane simptomatologije, odnosno prisustva psihopatoloških poremećaja i elemenata društveno-devijantnog ponašanja, sličnosti etiologije i dr. Socijalno-patološke pojave su u osnovi društveno-patološki poremećaji (socijalna oboljenja, sociopatija, dezorganizacije) i za njihovo otkrivanje i dijagnostikovanje često nije dovoljna samo medicinska već i socijalna dijagnoza. Za međusobno razgraničavanje ovih pojava mogu da budu od velikog značaja i dopunske pomoćne dijagnostičke procedure, pre svega socijalno-psihološke metode (psihometrija, socijalna anketa i sl.)

Osnovna dimenzija proučavanja socijalno-patoloških pojava ne svodi se samo na ocenjivanje negativnih aspekata ponašanja, već treba da se integraicono razmatraju fenomenološko i simptomatsko ponašanje, epidemiološka dimenzija i uzročno-posledični

odnos. Na osnovu ovih nekoliko aspekata možemo da postavimo kompleksnu dijagnozu. Inače, medicinskom dijagnozom možemo ustanoviti samo one bolesnike koji dođu da traže pomoć.

Zbog već istaknutog prepokrivanja dveju različitih pojava ili prisustva mešovite simptomatologije, kod diferencijalno-dijagnostičkog razmatranja potrebno je da ocenimo koji je osnovni poremećaj, a koje promene imaju karakter sekundarnog, nakalemljenog oboljenja ili je ponašanje izvan kruga psihopatoloških poremećaja. Danas postoji shvatanje da je razlika između normalnosti i neurotičnog ponašanja pre svega kvantitativne prirode, dok je zajednički i patognomoničan znak svih psihoza psihotična otuđenost od realiteta. Psihopatije se ne smatraju procesom već stanjem izmenjenog karaktera od detinjstva sa izraženom socijalnom neprilagođenošću, a oligofrenija je mentalno oboljenje kod koga je vodeći simptom intelektualni deficit.

Dijagnoza osnovnog poremećaja veoma je važna, kao i procena da li su više izraženi znaci intrapsihičke disociranosti ili promene u ponašanju. Kod velikog broja društvenopatoloških pojava, posebno u sferi asocijalnog i antisocijalnog ponašanja i kod nekih oblika socijalnih dezorganizacija, često srećemo i psiho-patološke poremećaje i psihijatrijska oboljenja. Nije retka pojava da se među prostitutkama, delikventima, toksikomanima i sl. regrutuje veliki broj psihopatskih poremećaja, zatim oligofrenih osoba, neuroza i psihotičnih oboljenja.

11.LITERATURA

Adler A: Poznavanje čoveka, Kosmos, Beograd, 1960.

Bastide R: Sociologie et psychoanalyse, P.V.F. Paris, 1950.

Bebbington PE: Social Psychiatry (Theory, methodology and practice), Transaction Publishers, 247-264, 1991.

Caruso JA: Sociale aspekte der psychoanalyse, Klett, Stuttgart, 1962.

Court C: Psychosocial disorders rise among the young (news), BMJ, 3, 310 (6992): 1429, 1995.

Dalgrad Os et al: Psychiatric interventions for prevention of mental disorders: A psychosocial perspective, Int J Technol Assess Health Care, 12(4): 604-17, 1996.

Djurić M: Devijantno ponašanje i društvena struktura, Sociologija, Beograd, 3+4, 1961.

Durkheim E: Pravila sociološke metode (Pravila koja se odnose na razlikovanje normalnog i patološkog), Savremena škola, Beograd, 1963.

Eckersley R: Psychosocial disorders in young people: on the agenda but not on the mend, Med. J Aust 21(8): 423-4, 1997.

Faris REL: Social disorganization (Nature and social organization, Nature of social disorganization, Nature of personal disorganization), Ronald Press, New York, 1959.

Fiamengo A: Osnovi opšte sociologije (grupna i individualna interakcija), Veselin Masleša, Sarajevo, 1962.

Fischer GN: La psychosociologie de l'espace, PUF, Paris, 1981.,

- Fombonne E: Increased rates of psychosocial disorders in youth Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci, 248(1): 14-21, 1998.
- Freud S: Uvod u psihoanalizu, Kosmos, Beograd, 1964.
- From E: Bekstvo od slobode, Nolit, Beograd 1964.
- Gabel J: Sociologie de l'aliénation, PUF, Paris, 119-135, 1970.,
- Gerić R: Socijalna medicina (opšti deo), Zavod za izdavanje udžbenika Beograd, 1964.
- Grotstein JS: Some modern and postmodern perspectives on the neurobiological and psychosocial dimension of psychosis and other primitive mental disorders, Bull Menninger Clin 59 (3): 287-311, 1995.
- Guze S: Criminality and Psychiatric Disorders, Oxford, Oxford University Press, 1976.,
- Harpham T: Urbanization on mental disorder, In: Bhurga D and Leff J (ed by) Principles of social psychiatry, Blackwell Scientific Publications, Oxford, 346-354, 1993.
- Heikkinen M et al: Psychosocial factors and completed suicide in personality disorders, Acta Psychiatr Scand 95(1) : 49-57, 1997.
- Hibbs Ed: Child and adolescent disorders: issues for psychosocial treatment research, J Abnorm Child Psychol, 23 (1): 1-10, 1995.
- Horesh N et al: Abnormal psychosocial situations and eating disorders in adolescence, J Am Acad Child Adolesc Psychiatry, 35(7) : 921-7, 1996.
- Horney K: Novi putevi psihoanalize, Kosmos, Beograd, 1965.
- Hudolin V: Socijalna psihijatrija i psihopatologija, školska knjiga, Zagreb, II dopunjeno izdanje, 1987.
- Jakovljević V: Kritički osvrt na antropološke koncepcije E. Froma, Gledište, Beograd, 5, 1964.
- Jakovljević V: Uvod u socijalnu patologiju, Naučna knjiga, Beograd, 1971.
- Janković I i Pešić V.: Društvene devijacije (Kritika socijalne patologije), Naučna knjiga, Beograd, 1988.
- Jones M: Social psychiatry, A study of therapeutic communities, Tavistock, London, 1952.
- Kecmanović D: Društveni korjeni psihijatrije, Nolit, Beograd 1975.
- Kecmanović D: Između normalnog i patološkog, Mladost, Beograd, 1972.
- Kecmanović D: Socijalna psihijatrija, Svjetlost, Sarajevo, 1975.
- Korbar M i sar.: Mentalna bolest i socijalna patologija, Psihijatrijska bolnica "Vrapče" i Medicinska naklada, Zagreb, 43-140, 1970.
- Lara ME et al: Family history assessment of personality disorders: II Association with measures of psychosocial functioning in direct evaluations with relatives, J Personal Disord 11(2): 137-45, 1997.
- Littlewood R and Lisperge M: The butterfly and the serpent culture, psychopathology and biomedicine, Cult Med Psychiatry, 11:289-335, 1987.,
- Lukić R: Osnovi sociologije (Sukobi i protivrudčveno ponašanje) Savez pravnika Jugoslavije, Beograd, 1965.
- Marković M: Dijalektička teorija značenja, Nolit, Beograd, 1961.
- Matić V.: Izabrana poglavlja iz metalne higijene i psihološkog savetovanja, Udruženje studenata psihologije, Beograd, 1965.
- Maughan B and McCarthy G: Childhood adversities and psychosocial disorders, Br Med Bull, 53 (1) : 156-69, 1997.
- Milanović V: Sociologija (Čovek i društvo, Sociološki aspekti porodice, Filozofski i sociološki aspekti medicine), NIU Službeni list, Beograd, III izmenjeno i dopunjeno izdanje, 297-318, 377-388, 417-441, 1979.
- Milić V: Ideja otudjenja i savremena sociologija, U: Zbornik humanizam i socijalizam, Naprijed, Zagreb, 1962.
- Milosavljević B: Osnovi socijalne patologije, Institut za dokumentaciju zaštite na radu-Centar za informativno-izdavačku delatnost, Niš, 67-130, 1983.
- Milosavljević M: Socijalna patologija (autorizovana predavanja) Beograd, 1997.
- Moreno JL: Osnovi sociometrije, Savremena škola, Beograd, 1962.
- Munjiza M: Socijalnopatološke pojave u psihijatriji, U: Morić-Petrović S. i sar. Psihijatrija, Medicinska knjiga, Beograd, II izdanje, 1989.

- Munjiza M: Socijalno-patološke pojave I klinička psihijatrija, u: Kaličanin P(ur.): Psihijatrija; Etiologija, Medicinski fakultet, Beograd, 2002, 437-457.,
- Najman V: Sociopatologija u socijalističkom društvu, Vuk Karadžić, Beograd, 1973.
- Nurco Dn et al: Perception of social pathology in the neighborhood and the etiology of narcotic addiction. A retrospective study, J Nerv Ment Dis, 184 (1): 35-42, 1996.
- Radovanović M: Sociologija bede i pauperizacije, Dečije novine, Gornji Milanovac, 251-327, 1983.
- Radulović D: Prostitucija u Jugoslaviji, Filip Višnjić, Beograd, 1986.
- Riesman D: Usamljena gomila, Nolit, Beograd, 1965.
- Rollin R.H: Crime, Psychiatric Aspects, In: Krauss S. (Ed): Encyclopaedic handbook of Medical Psychology, London-Boston: Butterworth Co Publishers Ltd, 1976, 110-111.,
- Sample D et al: Glossary of culture-bound syndroms, In: Semple D et al (eds by): Oxford handbook of Psychiatry, Oxford University press, Oxford, 2005, 842-847.,
- Simons RC Huges CC: The culture-bound syndromes: folk illnesses of psychiatric and antropological interest, Dordrecht , The Netherlands: D Reidel Publishing Company, 1985.,
- Supek R: Teorija otuđenja i sociologija, Sociologija, Beograd 1-2, 1964.
- Swiatecka G: Twenty-five years of telephonic emergency service in Poland: the aim and role of the telephone helpline in the prevention of social pathology, Psychiat Pol, 27(6): 613-21, 1993.
- Špadijer-Đinić J: Socijalna patologija (Sociologija devijantnosti) Zavod za užbenike i nastavna sredstva, Beograd, 31-78, 83-148, 1988.
- Steffens M et al: Psuchosocial risk and protective factors in childhood and adolescence as predisposition for psychiatric disorders in adulthood, Nervenarzt, 68(9): 683-95, 1997.
- Tamai K: ERa-related changes in the Japanese cultural and social stucture and conformist personality pathology - with a particular emphasis on boderline personality disorder, Fukuoka Igaku Zasshi, 88(4): 84-9, 1997.
- Target M: Cutcome research on the psuchosocial treatment of personality, Bull Menninger Clin, Spring, 62(2) 215-30, 1998.
- Troop Na and Treasure JL: Psychosocial factors in the onest of eating disorders: responses to life-events and difficulties, Br J Med Psychology, 70(Pt 4), 373-85, 1997.
- Turner RM and Williams P: Psychosocial disorders, MTP Press Limited, 5-14, 1986.
- Williams P end Clare A: Psychosocial disorders in general practice Academic Press Inc, London, 15-29, 1979.
- Wittchen HU et al: Prevalence of mental disroders and psychosocial impairments in adolescents and young adults, Psychol. Med, 28(1): 109-26, 199

